

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔ

ՏՐԱՆՍԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆԵՔԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՈՒՄ ԵՎ ՆՐԱ ԱՆԴՐՍԱԳՄԱՆԱՅԻՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արտակ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

«Vallex» ընկերությունների խմբի գործադիր վարչության նախագահի օգնական

Նախկինում միջազգային իրավունքը դիտարկվում էր միայն երկու հարթություններում՝ նորմատիվ համակարգ, որը տարածվում էր ազգային պետությունների կողմից, և նորմատիվ համակարգ, որը տարածվում էր ազգային պետությունների միջև: Այսինքն՝ շեշտը դրվում էր միայն միջպետական հարաբերությունների վրա: Սա իրավական կեցություն էր, ուր առկա էին երկու հիմնարար սկզբունք. առաջին՝ իրավունքը դիտարկում էր միայն պաշտոնական, պետության կողմից ստեղծված միավորների վրա հիմնվող, և երկրորդ՝ իրավունքը քննարկվում էր միայն որպես պետական ինքնիշխանության բացառիկ գործառույթ¹: Սա պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ իրավունքն ի սկզբանե դիտարկվում էր որպես պետության բացառիկ սեփականությունը և արտահայտվում էր ազգային իրավակարգերի բազմազանությամբ, որոնցից յուրաքանչյուրն ուներ իր տարածքային իրավասությունը: Հենց այս լույսի ներքո էլ միջազգային իրավունքը ինքն իրեն բնորոշում է որպես ազգային պետությունների պայմանագրային իրավունք և չէր առանձնանում պետականակերպ մոդելից:

Նախորդ դարի առաջին կեսում դասական միջազգային իրավունքը ընդունում էր միայն պետություններին՝ որպես միջազգային իրավունքի «բացարձականացված» սուբյեկտ, որոնք ենթարկվում է միայն իրենց սեփական կամարտահայտությունից

ծագած կանոններին: Այս տեսակետը արտացոլվել էր Միջազգային Արդարադատության Միջազգային Պալատի 1927թ. Լոտուս գործով որոշման մեջ. «Միջազգային իրավունքը ղեկավարում են փոխհարաբերությունները անկախ պետությունների միջև: Պետություններին պարտադրող իրավունքի գերակայությունը, այդպիսով, ծագում է նրանց սեփական ազատ կամքից, ինչպես որ արտահայտված է կոնվենցիաներում կամ էլ իրավունքի համընդհանուր ընդունված սկզբունքների կիրառման մեջ»²: Մի խոսքով, ավանդական միջազգային իրավունքը ծավալվում էր որպես ազգային պետության գերակայության կողմից ճանաչվող և աջակցվող կանոնների մի զանգված, որը բաղկացած էր միայն այն կանոններից, որոնք ընդունվում էին պետությունների կողմից, այն է՝ կամ պայմանագիրը, կամ էլ հենց պրակտիկան: Նման ռեժիմը համարյա կամ բացարձակապես ոչ մի տեղ չէր թողնում «նրանց սեփական կամքից» անկախ ծագող ոչ պետական միավորների կամ կանոնների համար:

Ինչպես նշում են շատ հետազոտողներ, պատմական միտումը կայանում էր գիտակցված-կամային գործընթացների ոլորտը տեղանքի յուրահատկության հետ կապելու մեջ: Այս տեսակետը հենվում էր այն հանգամանքի վրա, որ մարդկային տարբերությունների աշխարհը խարսխվում է սեփական մշակույթն ունեցող տարանջատված հասարակությունների տարբերությունների վրա, իսկ միջազգային իրավունքն էլ միջնորդ է հանդիսանում այս «մշակութային միավորների» հարաբերություններում³: Այստեղ հստակ շրջադարձային կետ է առանձին, անհատականացված աշխարհայացքների ենթադրյալ գո-

յությունը, որը կարող է ասոցացվել որոշակի «ազգերի», «ժողովուրդների» հետ:

Գլոբալիզացիան թե՛ պահանջում է և թե՛ թուլատրում է ժամանակակից միջազգային իրավունքի վերափոխումը «պետությունների հասարակության» մոդելից դեպի գլոբալ հասարակության և նույնիսկ գլոբալ հանրության մոդելը: Արդյունավետորեն բացառելով սոցիալական հարաբերություններում գործոններ հանդիսացող ժամանակն ու տարածությունը՝ գլոբալիզացիան փոխում է գլոբալ սոցիալական հարաբերությունների որակը՝ փոխելով նաև «պետությունների հասարակության» հնացող մոդելը:

1789 թ. բրիտանացի իրավաբան Ջերեմի Բենթհամը իր «Principles of Morals and Legislation» աշխատության մեջ առաջին անգամ առաջարկեց կիրառել «միջազգային իրավունք» (international law) եզրը⁴: Ինքը՝ Բենթհամը, իր հերթին զարգացրել էր ֆրանսիացի իրավաբան և քաղաքական գործիչ դ'Ագեսսոյի այն դրույթը, որ «ժողովուրդների իրավունք» («droit des gens», jus gentium) եզրի փոխարեն որպես միջպետական հարաբերությունների կարգավորումն ամենճշգրիտ կերպով արտահայտող կիրառվի «ժողովուրդների միջև իրավունք» («droit entre les gens») եզրը⁵: Բենթհամը օգտագործել էր «միջազգային» եզրը, որպեսզի ուսումնասիրեր միջազգային հանրության նկատմամբ կիրառվող իրավունքը:

Միջազգային իրավունքի և ընդհանրապես սոցիետալ ֆրագմենտացիան ավելի են մեծացնում «ազգային պետությունների միջազգային իրավունքի» մոդելից վերացարկվելու անհրաժեշտությունը: Պետությունները դադարել են լինել միջազգային նորմատիվ ոլորտի **միանձնյա** մասնակիցները: Արդեն պարզ է դառնում, որ միջազգային (գլոբալ) իրավական համակարգը պետությունների, միջազգային և ոչ պետական նորմատիվ համախմբերի իրավական պնդումների փոխկապակցված ցանցի է վերածում: Ազգային պետությունը և միջ-

պետական համակարգը հետմոդեռնիստական աշխարհի **կենտրոնական** քաղաքական ձևերն էին, և կանխատեսելի ապագայում դրանք հավանաբար այդպիսին էլ կմնան: Տեղի ունեցած արմատական փոփոխությունը բացատրվում է այն հանգամանքով, որ նրանց՝ նախկինում բացառիկ տիրույթը վերածվել է, ըստ էության, վիճարկվող «տարածքի»: Միջկառավարական կազմակերպությունները, տրասնազգային կորպորացիաները, անհատները, ոչ կառավարական կազմակերպությունները՝ ակտիվորեն մասնակցում են միջազգային նորմատիվ տիրույթի փոփոխմանը: Պետական և միջազգային համակարգերը՝ որպես բարդ սոցիալական համակարգեր, ուր գործակցում են պետական, ոչ պետական, տեղական և գլոբալ սոցիալական հարաբերությունները, ձուլվել են և պայքարում են դինամիկ ու հաճախ փոփոխական համակցություններում⁶: Ու իրավական պնդումների մասնակի զուգադիպման յուրաքանչյուր տեսակ (պետությունը ընդդեմ պետության, պետությունը ընդդեմ միջազգային մարմնի, պետությունը ընդդեմ ոչ պետական միավորի) ստեղծում է արդեն հիբրիդային իրավական տարածություն⁶, ուր պետությունը և հետևապես միջպետական հարաբերությունները որոշող դասական իրավական հենքերը, ինչպիսիք են օրինակ տարածքը կամ ինքնիշխանությունը, դադարում են անկյունաքարային նշանակություն ունենալ:

Գլոբալիզացիան փոփոխում է գլոբալ սոցիալական հարաբերությունների բնույթը: Դիտարկելով այս փաստը քաղաքական տեսության տեսանկյունից՝ գլոբալիզացիան բարձրացնում է հարաբերությունները զուտ տարածքայինից դեպի մեթատարածքային մակարդակ⁶:

Փաստորոն, գլոբալացման պայմաններում պետք է մոռացվեն միջազգային իրավունքի օբյեկտիվ սահմանները: Առաջ են գալիս նոր հասկացություններ, ինչպիսիք են «տրանսազգային» (տարբեր պետական, ինչպես նաև ոչ պետական միավորներ-

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

րի միջև ծագող իրավահարաբերություններ), «վերազգային» (ազգային պետությունների կամքից անկախ, միջազգային կազմակերպությունների կողմից ստեղծված համակարգն է, որը գլոբալ կարգերի և փորձագիտական որոշումների միջոցով ունի ֆիկսացնում է միջազգային հարաբերությունների համակարգը՝ վերջինիս գլոբալ կառավարման ուղեցիկներ տալով) և «գլոբալ» իրավունքի հայեցակարգերը, որոնք բոլորն էլ որոշակիորեն ապաազգայնացված են, քանի որ հնարավոր է, որ իրավական նորմերը ֆորմալ տեսանկյունից միջազգային կամ ազգային իրավունքի մաս չհանդիսանան, ինչպես որ դա կարող է մեկանաբանվել կոնվենցիոնալ տեսակետից:

Ինքնիշխանությունից վերացարկվող միջազգային հարաբերությունների հայեցակարգի ուսումնասիրության համար հատկանշական են նաև Վ. Ֆրիդմանի աշխատությունները¹⁰: Մասնավորապես նա խոսում է միջազգային (international) հետզուգահետ՝ տրանսազգային (transnational) և վերազգային (supranational) հասարակությունների առաջացման մասին: Նույն ժամանակ նա ընդգծում է, որ միջազգային հարաբերությունները զարգացնում են բոլոր երեք մակարդակների վրա, որոնցից յուրաքանչյուրը որոշակի հարաբերությունների համախումբ է ներկայացնում՝ ընդգծելով, որ պետությունները, փաստորեն, հանդես են գալիս որպես **տրանսազգային** հարաբերությունների հիմնական դերակատարներ:

Այս պայմաններում մենք ականատես ենք լինում նորմերի ծավալուն, ապակենտրոնացված և չհարմոնիզացված մարմնի ծավալմանը, որն անվանվում է «տրանսազգային իրավունք»: Տրանսազգային իրավունքի հայեցակարգը անդրադառնում է այն իրավական նորմերին, որոնք անմիջականորեն չեն հանընկնում ազգային կամ

միջազգային իրավունքների հայեցակարգերին, բայց անհրաժեշտաբար գլոբալ չեն իրենց բնույթով և միջսահմանային կիրառում ունեն մեկից ավելի իրավասություններում գտնվող կողմերի նկատմամբ¹¹:

Ինքնին տրանսազգային իրավունք եզրը նոր չէ: Դեռևս 1956 թ. միջազգային իրավունքի հայտնի մասնագետ, Միջազգային Դատարանի դատավոր Ֆիլիպ Ջեսսփը Յեյլի համալսարանում անցկացվող Սթորսյան դասախոսությունների ժամանակ ներկայացրեց տրանսազգային իրավունքի իր հայեցակարգը, որը նա բնորոշեց որպես «ողջ իրավունքը, որը կարգավորում է ազգային սահմաններն անցնող գործողություններն ու իրադաձությունները: Այս վերջին եզրը ներառում է թե՛ հանրային և թե՛ մասնավոր միջազգային իրավունքը, ինչպես նաև այլ կանոնները, որոնք ամբողջովին չեն համապատասխանում այս ստանդարտ չափանիշներին»¹²: Ի տարբերություն միջազգային հանրային իրավունքի՝ Ջեսսփի համար տրանսազգային իրավունքը սահմանափակված չէ միայն ինքնիշխան պետությունների միջև փոխհարաբերություններով: Փոխարենը տրանսազգային իրավունքը բաղկացած է հանրային (պետական, կառավարական) և մասնավոր (անհատական, խմբային, առևտրային կամ այլ) դերակատարների միջսահմանային գործարքները ղեկավարող նորմերից: Ջեսսփի կարծիքով, տրանսազգային իրավունքը կարգավորման միջոց է հանդիսանում այն հանրային և մասնավոր հարաբերությունների համար, որոնք դուրս են գալիս մեկ պետության կողմից կարգավորվելու սահմաններից: Ըստ Ջեսսփի, հանրային և մասնավոր միջազգային իրավունքը, ինչպես նաև ստանդարտ կատեգորիաներին չհամապատասխանող կանոնները ընդգրկվում են տրանսազգային իրավունքի հայեցակարգի մեջ¹³:

Ընդ որում, Ջեսսփը հիշատակում է հայտնի ֆրանսիացի իրավաբան Ջ. Սելի՝ 1932 թ. «Միջազգային իրավունքի համա-

ռոտ դասընթաց» աշխատությունը, ուր նշվում էր, որ մենք գործ ունենք պետության սահմաններից դուրս եկող մարդկային հարաբերությունների հետ (մեկ պետության սահմաններից դուրս եկող ունիֆիկացված սոցիալական իրավունքի տեսություն):

Ջեսսսփը, սակայն, պարզաբանում է, որ նա համաձայն է այն դիրքորոշման հետ, որ պետությունները միջազգային իրավունքի միակ սուբյեկտները չեն, և չի ընկնում Սելի այն ծայրահեղության մեջ՝ պնդելով, որ միակ սուբյեկտ են հանդիսանում անհատները:

Սելի կարծիքով, արհեստական կլիներ տարբերակումը միջազգային իրավունքի (պետությունների գործողությունները կարգավորող) և նրա՝ լայն իմաստով անհատների գործողությունները կարգավորող ճյուղի (միջազգային մասնավոր իրավունք կամ իրավունքների միջև բախումները կարգավորող կանոնները) միջև: Ըստ Սելի՝ այս երկու մակարդակները, այն է միջպետական (կառավարական) գործողությունները և անհատների միջև կատարվող միջազգային գործառնությունները (երկրորդ խումբ) իրականում անքակտելիորեն փոխկապակցված են և իրականության մեկ շերտ են կազմում:

Արդեն իսկ հիշատակված Վ. Ֆրիդմանը, զարգացնելով Ջեսսսփի տեսակետները, նաև կարծում է, որ «տարբեր խմբերի ու անհատների միջև տնտեսական, սոցիալական և մշակութային հարաբերությունների մի զգալի քանակ դուրս է գալիս պետության սահմաններից... միջազգային հանրության մեջ ծագող տրանսազգային իրավիճակների ցուցիչներ են հանդիսանում»՝ առաջ քաշելով այն միտքը, որ չնայած դրանք ներկայումս շարունակում են միջազգային իրավունքի օբյեկտ մնալ, սակայն ապագայում պետք է կարգավորվեն տրանսազգային իրավունքով¹⁴:

Հարկ է նաև նշել և որոշակի առումով համաձայնվել նաև Դ. Կարոյի և Պ. Ժյուարի «Միջազգային տնտեսական իրավունք»¹⁵

աշխատությունում առաջ քաշված հեղինակների այն կարծիքներին, որոնք տրանսազգային իրավունքը մեկնաբանում են որպես «միջազգային բնույթի հարաբերությունները կարգավորող նորմերից կազմված յուրահատուկ իրավակարգ, որոնք իրենց սուբյեկտային կազմով կամ օբյեկտի բնույթով չեն ընկնում ոչ միջազգային, ոչ էլ ներպետական իրավունքի գործողության ոլորտ կամ էլ չեն կարող նրանց կողմից լիովին ընդգրկված լինել: Այս աղբյուրները կոչվում են «երրորդ իրավակարգի աղբյուրներ» և ծագել են որպես տնտեսական խաղացողների, իսկ ավելի կոնկրետ՝ վերազգային կորպորացիաների, համատեղ ջանքերի արդյունք»¹⁶:

Ջեսսսփին զուգահեռ՝ ֆրանսիացի իրավաբան Բերթոլդ Գոլդմանը և նրա անգլիացի գործընկեր Քլայվ Շմիտոֆը առաջ քաշեցին տրանսազգային իրավունքի լիովին անացիոնալ (ոչ ազգային) հասկացությունը¹⁷՝ նրան տալով այն բնութագրիչները, որոնք էլ հիմք ծառայեցին միջազգային բնույթի հարաբերությունների հետագա տարբերակմանը:

Հայեցակարգի ժամանակակից հետազոտողներից Գ.Պ Կալիեսը մասնավորապես գրում է, որ «... տրանսազգայինը, այսպիսով, մի երևույթ է նշանակում, որը տարածվում է ազգային սահմանների տարածքից դուրս... Այս տեսակետից՝ «տրանսազգային իրավունքը» նախատեսվում է որպես ավելի լայն հասկացություն, քան միջազգային հանրային իրավունքը, որն գործառնության սահմանումների միջոցով ուսումնասիրում է անդրսահմանային հարցերի բոլոր տեսակները և ընդգծում է մասնավոր խաղացողների դերը գլոբալացվող աշխարհի աճող փոխկապակցության մեջ»¹⁸:

Ի վերջո, անկասկած հետաքրքրություն է ներակայացնում նաև Վ. Շումիլովի տեսակետը, ով կարծում է, որ տրանսազգային իրավունքը «ընդհանուր թույլատվության բնագավառում մասնավոր անձանց փոխադարձ կամ հանրային անձանց հետ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

միջազգային բնույթի հարաբերություններում ստեղծվող նորմերի համախումբն է (այսինքն՝ այն ոլորտում, ուր թե՛ ներպետական իրավունքը և թե՛ միջազգային իրավունքը կիրառում են կարգավորման «թուլատրվում է ամեն ինչ, ինչը արգելված չէ» սկզբունքը)¹⁹:

Միաժամանակ նա նշում է, որ տրանսազգային իրավունքը «հանդես է գալիս որպես սինթետիկ իրավական ոլորտ, ուր գործակցում են թե՛ միջազգային իրավունքի և թե՛ ներպետական իրավունքի սուբյեկտները»:

Տրանսազգային իրավունքի հայեցակարգի վերաբերյալ արտահայտված տարբեր տեսակետների քննարկման արդյունքում կարելի է ասել, որ այն ներառում է միջազգային հանրային և մասնավոր իրավունքի գործող նորմերը, ինչպես նաև մի շարք «այլ նորմեր» և միևնույն ժամանակ նորմերի առանձին համակարգ է հանդիսանում, որը կոչված է կարգավորելու միջազգային-իրավական և ներպետական-իրավական կարգավորման ոլորտից դուրս գտնվող հարաբերությունները:

Տրանսազգային իրավունքի հայեցակարգը ոչ միայն մարտահրավեր է թե՛ մասնավոր և թե՛ հանրային միջազգային իրավունքի պետականակենտրոն գաղափարին, բայց այն նաև նոր հեռանկար է առաջարկում ազգային պետության թե՛ ներսում և թե՛ դրսում նոր կարգավորման շրջանակների համատեքստում ծավալվող իրավական նորմերի համար²⁰:

Ամեն պարագայում տրանսազգային իրավունքը որպես այդպիսին դեռևս իրավունքի նոր ճյուղ չէ, այլ մոտեցում է, որն առաջարկվում է իրավունքի միջազգային հատվածի համար²¹: Ինքնին այս մոտեցումն էլ իր ներքին ընկալմամբ միասնական չէ և մի քանի տարբեր ճյուղավորումներ է բովանդակում, որոնք էլ կփորձենք լուսաբանել:

Տրանսազգային իրավական տրադիցիոնալիստական մոտեցում: Այս մոտեցմամբ, նորմատիվ մակարդակում թե՛ կիրառվող առկա իրավունքը և թե՛ ցանկալի կամ նույնիսկ անհրաժեշտ ապագա իրավունքը կազմված են կանոններից, սկզբունքներից և/կամ չափանիշներից, փոխկապակցված որոշումներից ու իրավական ակտերից, որոնք գտնվում են իրավական համակարգերի տեսակներից երկուսի տիրույթում՝ միջազգային հանրային իրավունք կամ ներպետական իրավունք: Այս պարագայում առանձին «տրանսազգային իրավունք»-ի կարիք չկա, քանի որ նման «իրավունքը» անխուսափելիորեն կընդուներ և գոյության կունենար միայն որպես միջազգային հանրային իրավունքի և ազգային իրավունքի համակցված գործառույթ և նրանց կարգավորված փոխգործակցություն: Կարելի է ասել, որ այս մոտեցմամբ ընդգծվում է, որ տրանսազգային իրավունքի հայեցակարգերի քննարկման դեպքում, եթե խոսում ենք միջազգային հանրային իրավունքի մասին, ապա միանշանակորեն հասկանում ենք, որ վերջինս կարգավորում է հարաբերությունները պետությունների միջև, իսկ ազգային (նաև միջազգային մասնավոր իրավունքը) անդրադառնում է ազգային իրավասությունների միջև բախումներին՝ պաշտպանելով իր գերակայությունը մասնավոր սուբյեկտների (դերակատարների) տրանսազգային գործարքներում:

Տրանսազգային իրավական որոշումներ: Այս մոտեցումը ենթադրում է, որ առկա է տրանսազգային իրավունքի մի այնպիսի տեսակ, երբ նկատվում է տրանսազգային համատեքստերի/խնդիրների վերաբերյալ կայացրած որոշումների աստիճանական կուտակում: Որոշումներ, որոնք զուգահեռաբար կամ ինքնաբերաբար «սնուցվել» (տեղեկացվել) են ազգային և միջազգային իրավունքի կողմից՝ որոշման տրված կանոնի կամ որոշման փոխկապակցված կանոնների համար միասին ստեղծելով հավանական կիրառելի (փոփոխելի) չափա-

նիշների մի համախումբ: «Իրավունքի» նկատմամբ այս մոտեցմամբ այն քննարկվում է դեգադրեզացված (ապախոշորացված) վիճակում՝ ոչ որպես ամբողջական իրավակարգեր կամ համակարգեր, այլ ավելի շուտ որպես առանձին նորմեր և նորմատիվ քլաստերներ, որոնք ի վիճակի են ամբողջից հիմնավորված առանձնացման և այնուհետև անընդհատ փոփոխվող եզակի դեպքերը սպասարկելուն: Կարելի նույնսիկ ասել, որ իրավական-համակարգային տարրերը հիմնականում մեթոդների (և հարակից փաստերի) տեսքով են հանդես գալիս, որոնց միջոցով էլ որոշվում է, թե արդյոք այս կամ այն սուբյեկտը (դերակատարը) իրավունք ունի ընդունելու որոշումը, որի վրա էլ հենվում է այս մոտեցումը²²: Ավելի պարզ լինելու համար կարել է ասել, որ ազգային դատարաններն ու միջազգային արբիտրները կայացնում են որոշումներ, որոնց քանակը գնալով աճում է: Այս որոշումներն են, որ դեգադրեզացված քլաստերներ են ստեղծում, որոնք կարող են առանձնացվել և կիրառվել փաստաբանների կողմից, ինչպես նաև ուղղորդիչ հանդիսանալ հետագա որոշումների համար:

Ջեսսսփի սահմանումների լույսի ներքո, այս երկրորդ մոտեցման առումով, տրանսազգային իրավունքը արդյունք է «ներառված հանրային և մասնավոր միջազգային իրավունքների», որտեղ նախ և առաջ մասնավոր միջազգային իրավունքի մեթոդը ներպետական իրավական համակարգերից հավանականորեն կիրառելի նյութական կանոնների բազմազանության ընդհանրացման մեխանիզմն է, որը պետք է սահմանվի և կիրառվի, իսկ ներպետական և ազգային իրավունքների փոխգործակցությունը այն միջոցն է, որով միջազգային հանրային իրավունքը կարող է որոշման կարգ ընտրվել տրված ենթատեքստում: Սույն աշխատության անմիջական նպատակների համար կարելի է ասել, որ այս մոտեցման լույսի ներքո տրանսազգային իրավունքը հասկացվում է որպես տրան-

սազգային իրավիճակների նկատմամբ ներպետական և միջազգային իրավունքի ինստիտուցիոնալ կերպով ստացված մեկնաբանություններ կամ կիրառում²³:

Տրանսազգային սոցիո-իրավական պլյուրալիզմ: Այս մոտեցումը տրանսազգային իրավունքը չի դիտարկում որպես ինչ-որ մի երևույթ, որն ավելին է, քան որոշումները գումարած որոշումների արդյունքներից բխող գնահատականներ տրանսազգային չափման մեջ: Ավելի շուտ տվյալ մոտեցումը ներկայացվում է որպես որոշակի առումով իր սեփական նորմատիվ դաշտը զբաղեցնող երևույթ: Օրինակ՝ տրանսազգային իրավունքը ներկայացնելու ոչ այնքան հազվադեպ ձևերից է նկարագրել այն որպես իրավունք, որը ոչ միջազգային է, ոչ ազգային, ոչ հանրային է և ոչ էլ մասնավոր՝ միևնույն ժամանակ հանդիսանալով թե՛ միջազգային և թե՛ ազգային, թե՛ հանրային և թե՛ մասնավոր²⁴: Ըստ այս տեսակետի՝ իրավական նորմերի համախումբն այս բնագավառում ավելի հետևողական և կարգավորված է դառնում ժամանակի ընթացքում, և մենք կարող ենք տեսնել իրավունքի հստակ կորպուսի առաջացում, որը «պետական» չէ, այլ «տրանսազգային»՝ ստեղծվելով պետական և մասնավոր դերակատարների (ներառյալ ազգային դատավորների, միջազգային արբիտրաժային մարմինների, միջազգային մասնավոր օրինաստեղծ կազմակերպությունների)՝ պետական սահմաններն անցնող շփումներում, որի արդյունքում տրանսազգային իրավունքը կարելի է նաև անվանել «ֆունկցիոնալության իրավունք», քանի որ այն իր հիմքում ունի ոչ թե տարածքային միավորների վարքագծի միջազգային իրավական կառավարման, այլ նրանց և այլ ոչ պետական միավորների կամ հենց ոչ պետական միավորների միջև անխուսափելիորեն ծագող գործառական կանոնակարգման հիմնախնդիրը:

Հենց այս մոտեցման մեջ է կայանում տրանսազգային իրավունքի էությունը. գտնվելով ազգային և միջազգային իրա-

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

վունքի միջև՝ այն իր նորմատիվ կարգավորման դաշտ է ընդգրկում հենց վերոնշյալ հարաբերությունները՝ ծածկելով Վեստֆալյան գաղափարախոսության վրա հիմնված միջազգային իրավունքի շրջանակից դուրս մնացող կամ գործնականում դրանով չկարգավորվող ոլորտները: Հետևապես կարելի պնդել, որ տրանսազգային իրավունքում ներգրավված միջազգային գործարար գործարքները, մասնավոր դերակատարները, անհատների նկատմամբ պարտավորությունների իրականացումը իրենց վրա են ստանձնել միջազգային ստանդարտների և միջազգային ռեժիմների կողմից սահմանվող նորմերի շրջանառության և պարտադրման գնալով աճող դերը, իսկ հանրայինի և մասնավորի միջև առկա սահմանները և «միջազգային «հանրային» իրավունքում առկա մտահոգությունները, դերակատարները և գործընթացները տարածվել են և ավելի «մասնավոր» բնույթ են ձեռք բերել»²⁵:

Գործնականում ստացվում է, որ միջազգային շփումների մասնակիցներն իրենք են մշակում վարքագծի այն կանոնները, որոնք արդեն դուրս են գտնվում թե՛ ներպետական իրավունքի և թե՛ ընդհանուր միջազգային իրավունքի շրջանակներից, և որոնք երկու համակարգերում էլ կարգավորվում են ընդհանուր թույլատվության տեսակով կամ էլ ընդհանրապես չեն կարգավորվում²⁶:

Ըստ էության ստեղծվում է իրավական մի նոր հարթություն, որը կոչված է կանոնակարգելու հարաբերությունները միջազգային իրավունքի սուբյեկտների և միջազգային իրավունքի սուբյեկտ չհանդիսացող միավորների միջև՝ դրանով իսկ առաջացնելով նոր հետերոգենիկ համակարգ, որը ո՛չ իր ծագմամբ, ո՛չ բնույթով լիովին միջազգային և լիովին ազգային չէ:

Առաջին հայացքից թվում է, թե տրանսազգային իրավունքը կանոնակարգում և

դատաիրավական ցանցների միջոցով խթանում է միջսահմանային գործողությունների ոչ ավանդական, այլընտրանքային ձևերը²⁷: Սակայն ավելի խորքային ուսումնասիրության դեպքում պարզ է դառնում, որ տրանսազգային իրավունքի հետագա զենեզիսներից մեկը վերահայտնաբերեց միջնադարյան առևտրականների ոչ պաշտոնական, ոչ ֆորմալ, պայմանագրային *lex mercatoria*-ն՝ առևտրային իրավունքը²⁸, որը երբեմն անվանում են «տրանսազգային առևտրային իրավունք»: *Lex mercatoria*-ն **մասնավոր դերակատարների** կողմից նոր նյութական իրավունքի ստեղծումն է, որը կիրառվում է անդրսահմանային միջավայրում²⁹: Միջազգային առևտրի մասնակիցների կողմից ստեղծված միջազգային առևտրի կանոնների կողիֆիկացիայի մեջ արտահայտված և պայմանագրերի կնքման պրակտիկայում ավելի ու ավելի հաճախ կիրառվող ու միջազգային արբիտրաժների կողմից որոշումների կայացման համար օգտագործվող այս իրավական երևույթը թույլ է տալիս խոսելու տրանսազգային իրավունքի գոյության փաստի մասին: Որոշ հետազոտողների կարծիքով, այն պետք է կիրառվի միայն առևտրային հարաբերություններում և պետք է կոչվի *lex mercatoria*:

Սակայն բաց է մնում այն հարցը, թե արդյո՞ք տրանսազգային իրավունքը սահմանափակվում է միայն *lex mercatoria*-ով, թե՞ տարածվում է դեպի ավելի համապարփակ և ընդգրկում դաշտ: Պարզեցնելով հարցադրումը՝ կարելի ձևակերպել, թե արդյո՞ք տրանսազգային իրավունքի սուբյեկտ են հանդիսանում միմիայն մասնավոր դերակատարները, թե՞ դրա ծածկույթի և կիրառման ոլորտ են ընկնում նաև միջազգային իրավունքի ավանդական սուբյեկտները:

Տրանսազգային իրավունքը հանդես է գալիս որպես սինթետիկ («հիբրիդային») իրավական բնագավառ, որտեղ փոխգործակցում են թե՛ միջազգային և թե՛ ներպետական իրավունքի սուբյեկտները՝ ստեղ-

ծելով, այսպես կոչված, «անկյունագծային հարաբերություններ»:

Բանն այն է, որ քանի որ հանրային-իրավական սուբյեկտը մասնավոր իրավական բնույթի հարաբերությունների մեջ է մտնում, այս «անկյունագծային» հարաբերությունները անդրադառնում են գործառույթային իմունիտետի տեսությանը, որը բացառում է պետության՝ որպես իշխանական սուբյեկտի կողմից բացարձակ իմունիտետի կիրառումը, այսինքն՝ պետության՝ որպես *de jure imperii* գործողությունների կատարումը: Համարվում է, որ օտարերկրյա պետությունն օգտվում է իմունիտետից միայն այն դեպքերում, երբ այն ինքնիշխան գործողություններ է կատարում (*acta imperii; de jure imperii*), օրինակ՝ դիվանագիտական պատվիրակություն է ուղարկում, հյուպատոսություններ է բացում: Իսկ եթե օտարերկրյա պետությունը առևտրային բնույթի գործողություններ է իրականացնում (*acta gestionis*) (այն է՝ առևտրային գործունեություն է ծավալում (*de jure gestionis*), առևտրային գործարքներ է կնքում), ապա այն տվյալ իմունիտետից չի օգտվում³⁰:

Այս դեպքում հիմնական նկատառում է դառնում իմունիտետի «տրոհման» տեսությունը, որը ենթադրում է պետության իմունիտետի բաժանումը բացարձակ և գործառույթային տարրերի, և որում պետության գործողությունները պետք է որակվեն որպես իշխանական սուբյեկտի («*de jure imperii*») և որպես մասնավոր անձի («*de jure gestionis*») գործողություններ:

ՄԱԿ-ի՝ պետությունների և նրանց սեփականության իրավասային իմունիտետների մասին 2004 թ. կոնվենցիան մեծամասամբ արտացոլում է օտարերկրյա պետության իմունիտետի մասին տարբեր իրավական համակարգերի կողմից մշակված մոտեցումները, ինչպես նաև օրենսդրության և դատական պրակտիկային միտումները:

Կոնվենցիային 2-րդ հոդվածը հստակորեն սահմանում է «պետություն» հասկա-

ցությունը, որը պետք է հասկանալ որպես «պետություն և նրա կառավարման տարրեր մարմինների, դաշնային պետության բաղկացուցիչ մասեր կամ պետության քաղաքական ստորաբաժանումներ, որոնք իրավագոր են ինքնիշխան գործողություններ իրականացնելու և գործում են հենց այս կարգավիճակում. պետության հաստատություններ կամ ինստիտուտներ կամ էլ այլ միավորներ այն չափով, որքանով որ նրանք իրավագոր են կատարելու և փաստորեն կատարում են պետությունների ինքնիշխանության իրացմանն ուղղված գործողություններ. այդ կարգավիճակում գործող պետության ներկայացուցիչներ են»:

Կոնվենցիան նաև սահմանում է, որ պետությունը այլ երկրի դատարանում կատարվող քննության դեպքում չի կարող հղում կատարել իրավասությունից իբրև իմունիտետին, եթե այն ակնհայտ կերպով «միջազգային համաձայնագրի, գրավոր պայմանագրի, դատարանում արված հայտարարության կամ տվյալ քննության շրջանակներում տրված գրավոր հաղորդման» միջոցով իր համաձայնությունն է արտահայտել տվյալ դատարանի կողմից այդ հարցի կամ գործի նկատմամբ իրավասության իրացմանը:

Այս անդրադարձը ցույց է տալիս, որ ոչ միայն ակադեմիական մակարդակի վրա, այլև գործնականում քննարկվում է և կիրառվում է միջազգային իրավունքի առաջնային սուբյեկտներին՝ պետություններին, արդեն վերը քննարկված «անկյունագծային» հարաբերությունների (անդրսահմանային մասնավոր գործարքների) լիիրավ կողմ ճանաչելու գաղափարը: Այս հանգամանքի վառ ապացույց կարող են հանդիսանալ Պետությունների և Այլ երկրների Քաղաքացիների Միջև Ներդրումային Վեճերի Լուծման 1966 թ. կոնվենցիայի (Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States) հիման վրա ստեղծված Ներդրումային Վեճերի Լուծման

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

Միջազգային Կենտրոնը (ICSID), ինչպես նաև Հաագայի Արբիտրաժային Դատարանը, որը իրավասու է քննելու նաև առևտրային վեճերը պետությունների և անհատների միջև:

Փորձելով դասակարգել նախկինում առկա և արդեն իսկ գլուխ բարձրացնող գործընթացները՝ կարելի է ասել, որ այսպես կոչված «միջազգային իրավական գործընթացը»՝ Բենթհամյան իմաստով, կառավարություն-կառավարություն հորիզոնական գործընթացն է, ուր, միջազգային նորմերին համապատասխանությունը ապահովելու նպատակով, ազգային-պետությունները գործակցության մեջ են մտնում միջկառավարական ասպարեզում: Սակայն ի հայտ է գալիս հարաբերությունների նոր տարատեսակ, որն ամերիկյան իրավաբան Հ. Կոն անվանում է «ուղղահայաց գործընթաց» կամ «տրանսազգային իրավական գործընթաց», որտեղ պետական և ոչ պետական դերակատարները ներգրավվում են ազգային և միջազգային ոլորտների բազմազանության մեջ, որպեսզի խախտողներին պարտադրեն ենթարկվելու սահմանված օրենսդրությանը, այնպես, ինչպես ազգային օրենքների³¹:

Այսինքն, կանոնին ենթարկվելը բխում է նորմերի **միջազգայնացումից**, որի հիմնական մասը ծագում է իրավական գործընթացին և մասնավորապես տրանսազգային իրավական գործընթացին մասնակցությունից:

Տրանսազգային իրավական գործընթացը այն գործընթացն է, ուր պետական և մասնավոր կազմակերպությունները, ներառյալ ազգային պետությունները, կորպորացիաները, միջազգային կազմակերպությունները, հասարակական կազմակերպություններն ու անհատները, միջազգային իրավունքի մեկնաբանության, պարտադրման և վերջիվերջո այն «ազգային դարձնելու» նպատակով, գործակցում են

տարբեր ասպարեզներում³²: Այս մոտեցման հիմնական տարրերն են գործակցությունը, մեկնաբանությունը և «ազգային դարձնելը»: Այսպիսով, տրանսազգային իրավական գործընթացը իրավաբանական մեկնաբանություն տալու առումով այնպիսի գործակցության խրախուսումն է, որը կհանգեցնի ազգային իրավունքում գլոբալ ստանդարտի ամրագրմանը: Այսինքն՝ ներքին մակարդակի վրա այս կամ այն նորմին համապատասխանելը վերածվում է միջազգային մակարդակում դրան ենթարկվելուն³³: Տրանսազգային իրավական գործընթացի միջոցով տեղի են ունենում իրավական նորմերի **տրանսազգային** ստեղծումն ու տեղափոխումը:

Այս իմաստով «տրանսազգայնությունը» կարող է մեկնաբանվել երկու դիտարկմամբ՝ տարբերակելով սուբյեկտները (տրանսազգային գործողություններին ու իրադրություններին անդրադարձող իրավունք) կամ աղբյուրները (միջազգային կամ օտարերկրյան իրավունք, որը անդրսահմանային կերպով ներմուծվել կամ արտահանվել է):

Որոշակի իրավական դաշտերում տրանսազգային իրավական գործընթացը տարբեր կերպ է տեղի ունենում՝ առանձին կիսաավտոնոմ իրավական համակարգեր ստեղծելու ներուժ պարունակելով: Տրանսազգային իրավական գործընթաց եզրը հայեցակարգային հիմքերի վրա է դրվում որպես տրված գործառույթային տիրույթում տրանսազգային իրավական նորմերի և հարակից ինստիտուտների համախումբ: Այնտեղ, որտեղ այս նորմերը համեմատորեն հստակ են, հետևողական և գործնականում կիրառելի, տրանսազգային իրավական կարգը ավելի աչքի է ընկնում և կարող է քննարկվել որպես համակարգ: Հակառակ դեպքում, տրանսազգային իրավակարգը հեղիեղուկ և փխրուն է ու հետևապես՝ պակաս արդյունավետ է ներպետական ինստիտուցիոնալ և իրավական փոփոխություններ կատարելու գործում:

Տրանսազգային իրավունքն այսօր

ընդգծում և լրացնում է պետության և ոչ պետական «դերակատարների» փոխհարաբերության մասին իրավական տեսակետները՝ մատնանշելով ոչ պետական միավորների կարևորությունը միջսահմանային հարաբերություններում: Այն, փաստորեն, ընդգրկելով պետական և ոչ պետական միավորների այն հարաբերությունները, որոնք գտնվում են պաշտոնական իրավական ակտերից (միջազգային իրավական պայմանագրերից և կոնվենցիաներից) դուրս (ապազգայնացված մարդկային և ինստիտուցիոնալ հարաբերությունները³⁴) և կանոնակարգում է դրանք:

Տրանսազգային իրավունքը առաջարկվում է որպես լրացուցիչ մի դասակարգ, որը տարբերակում է մտցնում միջազգային բնույթ կրող հարաբերությունների կարգավորման բնագավառում: Այն կոտրում է միջպետական հարաբերությունների վերաբերյալ ավանդական պատկերացումները՝ ընդգծելով պետական և ոչ պետական միավորների միջև առկա բազմաթիվ հա-

րաբերությունները: Այս շրջանակը արտացոլում է միջազգային իրավունքում առկա և նրան սնող հիմնարար տարածայնությունները, որոնք վճռականորեն տանում են դեպի մարդկային գործունեության ավելի լայն և ժամանակակից միջազգային իրավունքին ավելի համապատասխան շրջանակի ընդգրկման:

Ըստ էության, տրանսազգային իրավունքի արդյունավետ դերն այսօր կայանում է նրա՝ տրանսազգային գործողությունների շուրջ գոյացած ապակենտրոնացած և խիստ ֆրագմենտացված սոցիո-իրավական և քաղաքական դատողությունների լուսաբանման և կարգավորման գործում, իսկ տրանսազգային իրավունքի ավելի համապարփակ կիրառումը կենթադրի նորմերի ավելի մեծ զինանոց, որի վրա հնարավոր կլինի հենվել: Այդ ժամանակ կոնկրետ դեպքերում ընտրության անհրաժեշտություն չի ծագի. կիրառել միջազգային հանրային³⁵, թե՛ մասնավոր իրավունք³⁵:

¹ Իհարկե սա միջազգային իրավունքի շատ պարզեցված նկարագրությունն է, քանի որ միջազգային իրավունքի նախահրոցիոսյան հայցեակարգերում բնական իրավունքի կողքին նշվում է, օրինակ, կրոնական կամ էթնիկ հիմք ունեցող համակարգերի միջազգային շփումների գաղափարը:

² S.S. «Lotus» (France v. Turkey), 1927 P.C.I.J. (series A) No. 10, September 7

³ Տե՛ս, Paul Schiff Berman, *From International law to Law and Globalization*, p.512

⁴ Տե՛ս, The Works of Jeremy Bentham. Vol.1, publ. by J. Bowring. Edinburgh. 1859.

⁵ Տե՛ս, նույն տեղը

⁶ Տե՛ս, Cassese Antonio, *International Law*, Oxford University Press 2001, p. 5

⁷ Տե՛ս, Boaventura de Sousa Santos, *Toward a New Legal Common Sense: Law, Globalization, and Emancipation* (2d ed. 2002), էջ 94:

⁸ Տե՛ս, Paul Schiff Berman, *GLOBAL LEGAL PLURALISM*, *Southern California Law Review*, September, 2007, p. 1159

⁹ Տե՛ս, GLOBAL TRANSFORMATIONS (David Held, et. al. EDS 1999)

¹⁰ Տե՛ս, W. Friedmann. *The changing structure of international law*. L. 1964.; *Law in a changing society*. L. 1959. и др.

¹¹ Տե՛ս, Gregory Shaffer, *Transnational Legal Process and State Change, Opportunities and Constraints*, *University of Minnesota Law School, Legal Studies Research Paper Series*, Research Paper No 10-28, էջ 7:

¹² Տե՛ս, Jessup, Phillip C., *Transnational Law*, New Haven, Yale University Press, 1956

¹³ Տե՛ս, նույն տեղը, էջ 2:

¹⁴ Տե՛ս, նույն տեղը:

¹⁵ Տե՛ս, Карро Д., Жюйар П. *Международное экономическое право: Учебник / Пер. с фр В. П. Серебренникова, под ред. В. М. Шумилова. М.: Международные отношения, 2001г.*

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 9:

¹⁷ Տե՛ս, Clive Shmithoff, *Das neue Recht des Welthandels*, 28 *Rebels*, 47, 1964:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

- ¹⁸ Տե՛ս, Graf-Peter Calliess. Reflexive Transnational Law: The Privatisation of Civil Law and the Civilisation of Private Law // Zeitschrift für Rechtssoziologie 23 (2002), Heft 2, S. 185-216:
- ¹⁹ Տե՛ս, Шумилов В.М. Международное экономическое право в эпоху глобализации. М., 2003. С. 229.
- ²⁰ Տե՛ս, Graf-Peter Calliess, Peer Zumbansen, Transformation of the States, University of Bremen, Collaborative Research Center 597, 2007, p.2
- ²¹ Տե՛ս, Yale Law Review, Jessup, Phillip C., Transnational Law, New Haven, Yale University Press, 1956, p. 813
- ²² Ի հակադրում իրավական տեսության ավանդական մոտեցման, որ միշտ և ամենուրեք համակարգային է դիտարկում իրավունքը (այս եզրահանգումներով, որ ողջ իրավունքը պատկանում է կամ ներպետական, կամ էլ միջազգային տիրույթին), որն էլ պետականակենտրոն տեսության մեջ գերակայող համոզմունքներից է:
- ²³ Տե՛ս, Craig Scott, “Transnational Law” as a Proto-Concept, Three Conceptions, 10 German Law Journal, N7, 1 July 2009, p. 871
- ²⁴ Նույն տեղը, էջ 874:
- ²⁵ Տե՛ս, Ralph G. Steinhardt, THE PRIVATIZATION OF PUBLIC LAW, 25 GEO Washington Journal of International Law and Economy, 1991, p. 523
- ²⁶ Տե՛ս Шумилов В.М. Международное экономическое право. Ростов н/Д., 2003. С. 123.
- ²⁷ Տե՛ս, Slaughter, Anne-Marie, *International Law in a World of Liberal States*, 6 European Journal of International Law, 1995, pp. 1–39.
- ²⁸ Տե՛ս, Gunther Teubner, *Global Bukowina, Legal Pluralism in the World society*, Appeared in: Gunther Teubner (ed.), *Global Law Without a State*. Brookfield:Dartmouth 1997, 3-28
- ²⁹ Տե՛ս, Clive Schmitthoff, *International Business Law: A New Law Merchant*, 2 Current L. & Soc. Probs. 129 (1961):
- ³⁰ Տե՛ս, Article 10 United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, ընդունվել է 2004թ., բայց դեռ ուժի մեջ չի մտել:
- ³¹ Տե՛ս, Harold Koh, *Transnational Legal Process after September 11*, Jefferson Memorial Lecture, BERKELEY JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, Vol: 22, 2004, 337-354 p. 339
- ³² Տե՛ս, Harold Koh, *Transnational Legal Process*, 75 NEBRASKA LAW REVIEW, pp.181-183, 1996
- ³³ Տե՛ս, Harold Koh, The 1998 Frankel lecture, *Bringing international Law home*, 35 HOUSTON LAW REVIEW, 626-632, 1998 p. 632
- ³⁴ Տե՛ս, Sassen, Saskia, *Globalization of Denationalization*, 10 Review of International Political Economy, 2003 pp.1-22
- ³⁵ Տե՛ս, Philip C. Jessup. *Transnational law*. 1956. New Haven. P. 15

THE CONCEPT OF TRANSNATIONAL LAW AND ITS TRANSBOUNDARY EFFECT

Artak HARUTYUNYAN

*Assistant of the Chairman of
"Vallex" group of companies*

The article above discusses the concept of the transnational law that has been introduced by Phillip C. Jessup at his Storrs lectures at Yale in 1956. This article explores the transformations of "society of states" model to the model of global society and its impact to the introduction of extensive, decentralized and non-harmonized body of norms which is called transnational law. The author analyzes the approaches of different scholars who have affected the development of Jessup's concept (G. Ssel) and who had been affected by Jessup (W. Friedman, C. Schmithoff, G.P. Calless etc.).

The transnational law concept refers to those legal norms that does not immediately belong to the concept of either national or international law, may not be global by their application, but provide for a transboundary

coverage for the parties under several jurisdictions.

The author also uses several classifications to define the approaches to the transnational law. A particular attention was drawn to the understanding of the new realities of state immunity under the light of transnational law, as well the applied categorization of sources and coverage of TL.

Finally the author concludes that the transnational law is a challenge to state-centered concept of international law, but at the same time it provides for the new perspectives for the certain type of legal norms inside and outside the states. Hence a new legal reality is being established that regulates the relations between the subjects of international law and non-subject units, developic a new heterogenic system which is not completely national or international by its origins or character.

Still, the author reserves the idea that transnational law is yet not a new branch of law, but an approach suggested for the *international sector of law*.
